

گزارش تحقیقی «فرهیختگان» درباره جزئیات آماری حلقه تولید، توزیع و مصرف مواد مخدر قاچاق را بخوانید

اقتصاد ترسناک خماری

مهدی عبداللهی
مدیر گروه اقتصاد

اعتیاد و مسئله مواد مخدر اعم از تولید، توزیع و مصرف از سوی سازمان بهداشت جهانی، در کنار سه مسئله سلاح‌های کشتار جمعی، آلودگی محیط زیست و فقر و شکاف طبقاتی از جمله مسائل مهم و اساسی اعلام شده است. به اعتقاد تحلیلگران اجتماعی، اعتیاد به مواد، زمینه‌ساز بروز بسیاری از آسیب‌ها و انحرفات اجتماعی بوده و ارتباط میان جرم و مواد مخدر یکی از پیش فرض‌های اصلی در جهان است. ایران با قرار گرفتن در مسیر ترانزیت بین‌المللی مواد مخدر، از دیرباز با تهدیدها و آسیب‌های این پدیده مواجه بوده و اعتیاد به مواد مخدر، حدود ۲٫۷ درصد از جمعیت در سن ۱۰ تا ۶۴ سال را درگیر خود کرده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد گردش مالی اقتصاد خماری در ایران در سال گذشته به حدود ۳۰۰ همت می‌رسد، عددی که هم شامل مصرف داخلی مواد مخدر و مشروبات الکی و هم شامل مواد مخدری است که در عبور از مرزهای ایران توسط نیروهای نظامی و انتظامی کشف شده است. گزارش‌های رسمی نشان می‌دهد در دوده‌های اخیر حدود ۸۰ تا ۹۰ درصد از تریاک کشف‌شده در جهان را دولت ایران کشف کرده و این میزان برای هروین حدود ۳۰ درصد بوده است. هزینه‌های ایران در مبارزه با این اقتصاد غیرقانونی نسبتاً قابل توجه است. در ادامه به طور مفصل به ابعاد مختلف اقتصاد خماری پرداخته شده است.

کشف سالانه یک میلیون کیلوگرم مواد

همسایگی کشورمان با افغانستان که برای چندین دهه سهم بالایی از تولید مواد مخدر تریاک و هروین را میزبانی کرده، تبعات وحشتناکی در بخش مواد مخدر داشته است. براساس داده‌های مرکز آمار ایران (به نقل از دبیرخانه ستاد مبارزه با مواد مخدر)، میزان کشفیات مواد مخدر بدون در نظر گرفتن آمپول و قرص‌های روانگردان در ایران از حدود ۱۹۲ تن در سال ۱۳۷۵ به ۴۹۴ تن در سال ۱۳۹۰ و ۱۱۷۸ تن در سال ۱۳۹۹ رسیده و این میزان در سال ۱۴۰۰ حدود ۱۰۰۸ تن، در سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ نیز به ترتیب ۶۹۷ و ۶۱۲ تن بوده است.

کاهش ۵۷ درصدی کشف تریاک

یکی از نکات قابل تأمل در آمارهای کشفیات مواد مخدر، تغییر ترکیب از مواد سنتی به صنعتی بوده است. براساس این آمارها، در سال ۱۳۷۵ از کل مواد مخدر کشف شده، حدود ۸۶ درصد از آن مربوط به تریاک بوده، ۶٫۳ درصد مرفین، ۶٫۳ درصد گراس و حبشیش و کمتر از یک درصد مربوط به هروین و کوکائین بوده است. اما در سال ۱۳۹۹ وضعیت به این ترتیب است که تریاک سهم ۸۰ درصدی داشته، هروین و مرفین هرکدام ۲٫۴ درصد، گراس و حبشیش ۱۱ درصد، شیشه و سایر مواد نیز هرکدام کمتر از دو درصد بوده است. اما در سال ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ کشفیات مواد مخدر در ایران به طور قابل توجهی کاهش داشته، به طوری که میزان کل کشفیات مواد مخدر در سال ۱۴۰۰ نسبت به سال ۱۳۹۹ با کاهش ۴۰ درصدی از ۱۱۷۸ تن به ۶۱۲ تن و همچنین کشف تریاک با کاهش ۵۷ درصدی از ۹۴۷ تن به ۴۰۵ تن رسیده است. این کاهش قطعاً متأثر از کاهش تولید در افغانستان بوده که خطر تقلب در عرضه مواد غیراستاندارد با عنوان تریاک رادوچندان می‌کند. همچنین کاهش سهم تریاک از کل کشفیات نشان می‌دهد باید منتظر تغییر ذائقه برخی از معتادان به سمت مصرف مواد مخدر صنعتی نیز باشیم، موادی که خطرات جانی و مالی آن ده‌ها مرتبه بیشتر از مواد سنتی همچون تریاک بوده و هزینه‌های آن گرچه در ابتدا ناچیز است، اما تجربه نشان داده قاچاقچیان مواد مخدر پس از تصرف بازار، این مواد را با ارقام عجیب‌وغریبی به بازار عرضه می‌کنند.

۱۳۴ همت ارزش مواد مخدر کشف شده

گرچه آمارهای دقیقی از ارزش مواد مخدر کشف‌شده وجود ندارد، اما اگر میانگین قیمت‌های بخش خرد در کشور را در نظر بگیریم، به اعداد عجیب‌وغریبی از ارزش مواد مخدر کشف‌شده در کشور می‌رسیم. «فرهیختگان» با استفاده از مجموعه داده‌های ارائه‌شده در رسانه‌ها (گزارش‌های میدانی روزنامه اعتماد، مشهوری، مصاحبه‌ها و اظهارنظرهای کارشناسان مبارزه با اعتیاد و مدیرکل اسبق در مان ستاد مبارزه با مواد مخدر) و داده‌های دفتر مبارزه با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد (UNODC) میانگین قیمت‌های عرضه مواد مخدر را استخراج بدین صورت استخراج کرده که این ارقام برای هر کیلوگرم تریاک به طور میانگین ۲۰۰ میلیون تومان، برای هروین (هروین، کراک، کریستال) ۲۵۰ میلیون تومان؛ برای مرفین ۳۵۰ میلیون تومان، کانابیس (گراس+ حبشیش) ۲۵۰ میلیون تومان، شیشه (متامفتامین) ۳۰۰ برای سایر مواد (شیره تریاک، کوکائین و غیره) نیز ۱۰۰ میلیون تومان در نظر گرفته است. محاسبات نشان می‌دهد در سال ۱۴۰۲ حدود ۴۰۵ تن تریاک کشف شده که ارزش آن به طور میانگین نزدیک به ۸۱ همت، هروین (هروین، کراک، کریستال) ۱۲٫۲ تن کشف شده که ارزش آن ۳ همت، مرفین ۱۳٫۳ تن کشف شده که ارزش آن ۴٫۷ همت، کانابیس (گراس+ حبشیش) ۱۱۹ تن کشف شده که ارزش آن نزدیک به ۳۰ همت و حدود ۲۴ تن نیز سایر مواد (شیره تریاک، کوکائین و غیره) کشف شده که ارزش این اقلام نیز به ۴٫۴ همت می‌رسد. در مجموع، ارزش ۶۱۲ تن مواد مخدر کشف‌شده در سال ۱۴۰۲ به نرخ امروز به حدود ۱۳۴ همت می‌رسد.

حجم اقتصاد خماری در ایران: ۳۰۰ همت!

مصرف مواد مخدر در کنار عرضه قاچاق اسلحه در ایران با عنوان اقتصاد غیرقانونی شناخته می‌شود. اقتصاد غیرقانونی به فعالیت‌هایی اطلاق می‌شود که تولید، توزیع و مصرف آن‌ها غیرقانونی است و به همین دلیل در تولید ناخالص داخلی ثبت نمی‌شوند. اگرچه روند برآورد شده این شاخص تقریباً باثبات به نظر می‌رسد. در مطالعه‌ای که در کمیته مبارزه با مواد مخدر مجمع تشخیص مصلحت نظام توسط زکریایی (۱۳۹۰) انجام شده، هزینه‌های مستقیم، یعنی هزینه خرید و فروش مواد مخدر در ایران برای سال ۱۳۸۳، بیش از ۴۲۵۴۵ میلیارد ریال با معادل ۲٫۷ درصد از تولید ناخالص داخلی برآورد شده است. در مطالعات کشورهای دیگر نیز اغلب برآوردها حجم مواد مخدر را مقداری بین ۵ تا ۵ درصد از GDP تخمین زده‌اند. در مطالعه‌ای که در سال ۱۳۹۵ در موسسه نیاوران با عنوان «اقتصاد غیررسمی در ایران، برآورد شاخص، بررسی علل و آثار آن بر اقتصاد» انجام شده، پژوهشگران برآورد کرده‌اند که اندازه اقتصاد غیرقانونی در ایران طی یک روند افزایشی از حدود ۲٫۵ درصد در سال ۱۳۷۵ به حدود ۴ درصد تولید ناخالص داخلی ایران در سال ۹۳ رسیده است.

در سناریوهای مختلف، اگر نسبت اقتصاد خماری به تولید ناخالص داخلی ایران در ۲٫۷ درصد در نظر بگیریم، با احتساب تولید ناخالص داخلی اسمی ۱۳ هزار ۹۲۴ هزار میلیارد تومانی سال گذشته (بانک مرکزی)، رقم گردش مالی اقتصاد غیرقانونی به ۲۷۶ همت می‌رسد. اگر این میزان را ۳ درصد در نظر بگیریم، ۴۱۸ همت‌واگر ۴ درصد در نظر بگیریم، حجم اقتصاد غیرقانونی به ۵۵۷ همت می‌رسد. در خصوص صحت و سقم این اعداد باید گفت، طبق آنچه در گزارش حاضر به آن اشاره شد، حجم ارزش مواد مخدر کشف شده در سال ۱۴۰۲ حدود ۱۳۴ همت

برآورد شده است. پرواضح است این عدد فقط مربوط به مواد مخدر کشف شده است؛ به عبارتی، این عدد علاوه بر اینکه گردش مالی مشروبات الکی را نیز در بر نمی‌گیرد، شامل مصرف مواد مخدر در داخل نیز نمی‌شود.

گرچه آمار دقیقی از بازار مشروبات الکی در دست نیست، اما شاید بتوان گردش مالی مواد مخدر مصرفی در داخل را تا حدی برآورد کرد. در این خصوص، طبق نتایج «طرح شیوع‌شناسی اعتیاد» که در سال ۱۳۹۵ منتشر شده، تعداد مصرف‌کنندگان مستمر مواد مخدر، محرک پاروانگردان در کشور، ۲ میلیون ۸۰۸ هزار نفر است. براساس گزارش مذکور، از مجموع مواد مخدر مصرفی در کشور، تریاک و شیره با ۸/۶۶ درصد بالاترین حد مصرف را داشته‌اند. حبشیش و ترکیبات آن شامل علف، ماری‌جوانا و گل با ۹/۱۱ درصد دومین مواد مصرفی در افراد معتاد و هروین و کراک با ۶/۱۰ درصد در رده سوم قرار دارند. همچنین سهم شیشه حدود ۸٫۵ درصد بوده و باقیی مواد مخدر نیز سهم ۷/۲ درصدی داشته‌اند.

اگر میانگین میزان مصرف هر معتاد (دارای مصرف مستمر) را حدود نیم گرم در روز محاسبه کنیم، سالانه مصرف جمعیت ۲/۸ میلیونی معتادان کشور به ۵۱۲ تن می‌رسد که ارزش آن، حول و حوش ۱۰۲ همت خواهد بود. در برخی از گزارش‌ها، مصرف روزانه معتادان کشور به طور میانگین حدود یک گرم در روز در نظر گرفته شده که در آن صورت، ارزش مواد مخدر مصرفی در کشور سالانه به ۲۰۴ همت می‌رسد. اگر رقم کشفیات مواد مخدر (۱۳۴ همت) + گردش مالی مصرف مشروبات الکی را نیز به رقم مصرف داخلی (حدافل ۱۰۴ همت و حداکثر ۲۰۴ همت) اضافه کنیم، گردش مالی کل اقتصاد خماری در ایران به ۳۰۰ همت خواهد رسید.

تبعات وحشتناک گسترش اقتصاد خماری

رشد و گسترش اقتصاد خماری آثار فراتر بر جامعه دارد. در یک جمع بندی کلی، می‌توان آثار رشد اقتصاد غیرقانونی را در دو دسته تبعات اجتماعی و تبعات اقتصادی بررسی کرد. به لحاظ اجتماعی، می‌توان به مواردی همچون شیوع برخی بیماری‌ها مانند HIV، طلاق و سرقت اشاره کرد. همچنین در سال‌های اخیر، به واسطه افزایش چشمگیری قیمت‌های جهانی مواد مخدر و همچنین جهش ارزی در ایران، تقلب در این بازار به شدت افزایش یافته و عرضه مواد مخدر غیراستاندارد منجر به مرگ و میرهای زیادی شده است. برای مثال، در حوزه مشروبات الکی، در تاریخ ۳۰ خرداد ۱۴۰۲، عباس مسجدلی آرانی، رئیس سازمان پزشکی قانونی کشور، می‌گوید در سال ۱۴۰۱ تعداد ۶۴۴ نفر در پی مصرف الکل غیراستاندارد جان باخته‌اند. همچنین مجموع مسمومیت‌های مشروبات الکی آلوده به متانول در فاصله ۸ تا ۲۴ مهر سال ۱۴۰۳، تعداد ۴۵۹ نفر بوده که از این تعداد، ۵۴ نفر به دلیل شدت مسمومیت جان‌شان را از دست داده‌اند.

اما بخش دوم تبعات اقتصاد غیرقانونی، مربوط به آسیب‌های اقتصادی فعالیت‌های غیرقانونی است. برای مثال، ارزش دلاری اقتصاد غیرقانونی در سال ۱۴۰۳ به حدود ۷٫۵ میلیارد دلار در برآورد میانه می‌رسد. با توجه به اینکه بخش زیادی از این اقتصاد از منابع خارجی تأمین می‌شود، عملاً سالانه همین مقدار ارز از کشور برای قاچاق مواد مخدر، مشروبات الکی و روانگردان‌ها و همچنین مواد پیش‌ساز تولید داخل می‌شود. پرواضح است بخشی از ارز مورد نیاز این قاچاق از طریق قاچاق متقابل سوخت از کشور و بخشی از ارز مورد نیاز آن، از طریق تأمین از بازار آزاد یا غیررسمی تأمین می‌شود که علاوه بر خروج ارز از کشور، فشار زیادی را به بازار ارز کشور وارد کرده و منجر به افزایش قیمت ارز در بازار نیز می‌شود. هزینه‌های بهداشتی، درمانی و نگهداری از معتادان و آسیب‌دیدگان ناشی از مصرف مواد مخدر و مشروبات الکی نیز قابل توجه است که سالانه به بخش سلامت، پلیس و دولت و به کل جامعه می‌رسد.

۹۰ درصد تریاک جهان در ایران کشف می‌شود

طی چند دهه اخیر، افغانستان در همسایگی ایران، تولیدکننده ۹۰ درصد حبشیش و تریاک مصرفی در جهان بوده است. براساس گزارش سالانه دفتر مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، در سال ۲۰۱۱، جمهوری اسلامی ایران ۸۰ درصد از کل تریاک کشف شده در جهان و ۳۰ درصد از کل هروین کشف شده در جهان را به تنهایی کشف کرده است. همچنین جین لوس میایوی، از مدیران سیاست‌گذاری عمومی دفتر مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، با استناد به گزارش سالانه ۲۰۱۹ این نهاد بین‌المللی می‌گوید ایران در سال ۲۰۱۷ بیش از ۶۳۰ تن تریاک کشف کرده که حدود ۹۰ درصد از کل تریاکی است که در این سال در جهان کشف شده است. گرچه مواد مخدر فقط به تریاک و هروین محدود نمی‌شود، اما آمارهای بین‌المللی مؤید این موضوع است که ایران نقش زیادی در جلوگیری از ورود موارد مخدر به اروپا داشته است؛ اقدامی انسان‌دوستانه که هیچ‌گاه از سمت طرف مقابل از آن تقدیر نشده است.

۴۰۰۰ شهید در راه مبارزه با مواد مخدر

علاوه بر زیان مادی چشمگیر و خانمان براندازی بسیاری از خانواده‌های ایرانی دیگر اعتیاد، مبارزه با قاچاق و ورود مواد مخدر به ایران نیز هزینه‌های انسانی بسیار سنگینی نیز برای کشورمان در پی داشته است. گزارش‌های رسمی نشان می‌دهد بین سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۴۰۲ تعداد شهدای مبارزه با مواد مخدر و روانگردان‌ها در ایران ۳ هزار و ۸۶۴ شهید بوده است. آمارها نشان می‌دهد بیشترین شهدای مبارزه با مواد مخدر و دستگه‌های اجرایی که بیشترین تعداد شهید را در راه مبارزه با مواد مخدر را تقدیم وطن کرده‌اند، به ترتیب فراجا با تعداد ۳۰۱۷ نفر، سازمان بسیج مستضعفین با تعداد ۴۳۰ نفر، ارتش جمهوری اسلامی با تعداد ۱۴۲ نفر و سایر دستگه‌ها نیز با تعداد ۲۷۵ نفر شهید بوده است.

شلیک طالبان به ۹۵ درصد از اقتصاد تریاک

همان‌طور که گفته شد، یکی از دلایل شیوع بالای مصرف مواد مخدر و عمدتاً مصرف تریاک در ایران، همسایگی با بزرگترین تولیدکننده تریاک در جهان بوده است. اما براساس گزارش اخیر دفتر مبارزه با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد (UNODC) که با عنوان «گزارش جهانی مواد مخدر در سال ۲۰۲۴» منتشر شده، افغانستان در حال واگذاری نقش خود به‌عنوان بزرگ‌ترین تولیدکننده مواد مخدر است. طبق این گزارش، افغانستان که برای چندین دهه بزرگترین تولیدکننده خشخاش در جهان بوده و به عنوان منبع هروین توزیع شده در اروپا، آفریقا و کانادا شناخته می‌شد، در سال ۲۰۲۳ با کاهش شدید زمین‌های زیرکشت خشخاش و کاهش تولید، جای خود را به خشخاش تولیدی در مکزیک، میانمار و کلمبیا داده است. براساس این گزارش، با رسمیدن طالبان به قدرت در آوریل ۲۰۲۲ و ایجاد محدودیت‌های شدید برای کشت خشخاش، عرضه تریاک با ۹۵ درصد کاهش، از ۶۲۰۰ تن در سال ۲۰۲۲ به ۳۳۳ تن در سال ۲۰۲۳ رسیده است. همچنین سطح زیر کشت خشخاش نیز از ۲۳۳ هزار هکتار در سال ۲۰۲۲ به ۱۰ هزار ۸۰۰ هکتار در سال ۲۰۲۳ کاهش یافته است. درآمد کشاورزان افغانستانی تولیدکننده خشخاش نیز از فروش تریاک در سال ۲۰۲۳ با بیش از ۹۲ درصد کاهش از یک میلیارد و ۳۶۰ میلیون دلار در سال ۲۰۲۲ به ۱۱۰ میلیون دلار در

سال ۲۰۲۳ رسیده است. ادعای کاهش شدید تولید تریاک در افغانستان در حالی است که برخی ناظران بین‌المللی برخلاف دفتر مبارزه با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد می‌گویند کاهش تولید مواد مخدر به آن اندازه‌ای که طالبان و UNODC ادعا می‌کنند، کاهش نیافته است. به هر حال، کاهش شدید کشفیات این مواد در کشورهای همسایه در سال‌های جاری و سال آینده می‌تواند صحت و سقم ادعای طالبان را ثابت کند. در صورت درست بودن کاهش ۹۵ درصدی تولید خشخاش در افغانستان، از این به بعد باید شاهد ورود مواد مخدر دست‌ساز و غیراستاندارد از سوسی سوذجویان باشیم که همچون مشروبات الکی تقلبی می‌تواند تبعات جانی وحشتناکی برای مصرف‌کنندگان داشته باشد. همچنین کاهش عرضه آن در دو سال اخیر موجب شده قیمت تریاک در ایران به طور وحشتناکی افزایش یابد. گرچه افزایش قیمت می‌تواند به‌عنوان اثری می‌تواند کاهش مصرف تازه‌واردها و مصرف‌کنندگان غیر مستمر شود، اما آن‌هایی که تا به خطرافزایانند، این جهش قیمت می‌تواند زمینه افزایش سرقت از خانه خود، آنتی‌ایان و به طور ویژه از کل مردم را افزایش دهد. افزایش تعداد سرقت، جعل و کلاهبرداری در کشور از ۶۰۰ هزار فقره در سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۶ به بیش از یک میلیون فقره در سال‌های اخیر، می‌تواند بی‌ارتباط با افزایش هزینه‌های اعتیاد نباشد.

تریاک آمریکایی علیه ایران!

در لحظه اول کاهش ۹۵ درصدی تولید تریاک در افغانستان، ظاهراً خبر خوبی به‌ویژه برای همسایگان افغانستان است. اما دفتر مبارزه با مواد مخدر سازمان ملل متحد می‌گوید از آنجایی که طی چندین دهه معیشت بسیاری از کشاورزان در این کشور به شدت به درآمد مزارع خشخاش متکی بوده، با سقوط ۹۵ درصدی تولید تریاک، کشاورزان زیادی به لحاظ اقتصادی و معیشت دچار مشکل می‌شوند که اگر طالبان نتواند برای آن‌ها در آمد جایگزین، محصول جایگزین و منبع معیشتی جدیدی طراحی و اجرا کند، این ممنوعیت‌ها علاوه بر تسلید فقر در مناطق روستایی افغانستان، می‌تواند موج جدید مهاجرتی را به سوی کشورهای همسایه گسیل کند. براساس گزارش UNODC در صورت عدم توسعه منبع درآمد جایگزین برای جوامع روستائیان دارای مزارع خشخاش، گسترش فقر در این

مناطق علاوه بر تسریع در مهاجرت به سمت کشورهای همسایه، می‌تواند زمینه تولیدات زیرزمینی مواد مخدر صنعتی را در این کشور و کشورهای همسایه رقم بزنند. برای تصور جمعیتی که معیشت آن‌ها در گرو کشت خشخاش بوده، باید توجه داشته باشیم در سال ۲۰۲۲ در حالی مساحت زیرکشت این محصول در افغانستان حدود ۲۳۳ هزار هکتار بوده که در همان سال، کل مساحت زیرکشت (دیم و آبی) کشت سه محصول شامل سیب‌زمینی، پیاز و خیار در ایران مجموعاً ۲۱۱ هزار هکتار بوده است. در همان سال، کل مساحت زیر کشت سیب‌زمینی در ایران نزدیک به ۱۴۲ هزار هکتار، پیاز ۵۱ هزار هکتار، گوجه‌فرهنگی حدود ۹۷ هزار هکتار، خربزه ۴۸ هزار هکتار، هندوانه ۸۴ هزار هکتار، خیار نزدیک به ۱۸ هزار هکتار، کلم ۱۰۱ هزار هکتار، عدس ۸۲ هزار هکتار، پنبه ۹۱ هزار هکتار و و توتون و تنباکو کمتر از ۷ هزار هکتار بوده است. بررسی داده‌های زیرکشت تریاک در افغانستان دو نکته قابل تأمل را نشان می‌دهد؛ اول اینکه دقیقاً هم‌زمان با ورود آمریکا به افغانستان کشت و تولید تریاک در این کشور با جهش عجیبی روبه‌رو شده و مساحت زیرکشت از ۸۰ هزار هکتار در سال ۲۰۰۱ به ۲۳۳ هزار هکتار تا سال ۲۰۲۲ رسیده و مورد هم اینکه، بار دیگر با خروج آمریکا از افغانستان و سقوط اقتصاد این کشور، مهاجران زیادی از همسایه شرقی عازم ایران شده‌اند که در برخی گزارش‌های رسمی تعداد آنان بین ۱۰ تا میلیون نفر برآورد می‌شود. ورود این جمعیت به ایران علاوه بر تبعات امنیتی، با احتمال ورود برخی از افراد به بخش تولید زیرزمینی مواد مخدر نیز می‌تواند همراه شود.

برخی از منابع

- محمد علی زکریایی و حسین مختاریان (۱۳۹۰) درآمدی بر اقتصاد و تجارت مواد مخدر، نشر جامعه‌وفرهنگ
- عباس خندان و همکاران (۱۳۹۵)، اقتصاد غیررسمی در ایران، برآورد شاخص، بررسی علل و آثار آن بر اقتصاد، موسسه نیاوران
- مرکز آمار ایران
- دبیرخانه ستاد مبارزه با مواد مخدر
- دفتر مبارزه با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، گزارش جهانی سالانه مواد مخدر

